

Mesto etične misli v času postideologij

PETER KOVAČIČ - PERŠIN

Vprašanje etike, kakor ga zastavlja Levinas, da je namreč etično pred ontološkim,¹ se pravi, da etiki pripisuje status philosophiae primae, postaja razvidno prav v času postideologij. To stališče je mogoče razumeti iz bivanjskega položaja v smislu, da v obdobju postideologij ni več ključno in s tem prvo/primarno vprašanje filozofije ontološko vprašanje, pač pa etično. Temeljno vprašanje filozofije torej ne zadeva več spoznavoslovnega premisleka o bitju in bivajočem, se pravi ontološkega vprašanja: kaj bitje je in kaj bivanje je; pač pa vprašanje: kako biti. Obrat od ontološkega diskurza k izkustvenemu spoznanju ni nekaj poljubnega, izzval ga je polom novoveških ideologij in njihovih praks. Ta polom je usmeril človeka k izvorni izkušnji bivanja, ki se primarno ne vprašuje o bivanju kot takem, ampak o načinu bivanja, in sicer preprosto zato, da bi to bivanje, ki je tu pač dano, postalo znosno in osrečujoče. To pa pomeni iz stališča posameznikove eksistence, da bi človek postal odgovorno bivanje, ki bi ravnal etično. Kakšen pa je smisel, namen ali funkcija tega bivanja, se pravi teleološki vidik sam, pa se zastavlja kot drugotno vprašanje, ki sledi iz samega etičnega bivanja. In ne obratno. Tako se etika razkriva kot bivanjska drža oziroma praksa in šele nato kot posebna filozofska teorija. Etika kot izvorna in s tem apriorna bivanjska drža ni več pojmovana v ideološkem kontekstu, namreč v funkciji določene ideologije, in s tem kot nasledek določene ideološke teorije, pač pa kot izkustvo, ki je podlaga teoretičnega premisleka samega. V tem je njena prvinska zavezujočost za človeka. Na področju etike torej ugotavljamo kot bistveni premik, značilen za čas postideologij, napor, kako preseči moralni funkcionalizem in s tem vrniti etiki njeno izvorno samostojnost. Prav moralni funkcionalizem kot izraz ideološkega kreiranja življenja namreč velja za poglaviti vzrok nehumanega ravnanja ideoloških vladavin, ki so v novejši zgodovini zagrešile strahotne zločine zoper človeštvo.

Soeren Kierkegaard je prišel v svoji kritiki nemške idealistične filozofije in njenega racionalističnega utemeljevanja etike do spoznanja, da etična drža ne more biti zadeva takšne ali drugačne racionalne argumentacije in s tem pač poljubnega racionalističnega utemeljevanja, pač pa da gre za izvorno bivanjsko izbiro, po kateri človek postaja to, kar postaja.² Danes, po polomu ideoloških projektov in njihovih etičnih praks, nam postaja še bolj razvidno, da to, kar človeka izvorno zavezuje, ni tak ali drugačen racionalni argument, ki zaradi poljubnosti apriornega idejnega izhodišča, se pravi nekega racionalnega imperativa, zapada v ideološke poenostavitve in zožitve. Temelj človekovega ravnanja je človekova bivanjska izbira, ki je rezultat njegovega življenjskega spoznanja. Spoznanje pa je izraz človekove bivanjske skušnje, ki ji intelektualni premislek da le racionalno podlago. Zavezujoča za posameznega človeka je torej njegova bivanjska izbira, in ne poljubna ideološka vloga, ki mu jo vsiljujejo družbeni mehanizmi kot družbenemu bitju. Družbena vloga je za človeško bitje vedno nekaj zunanjega, zato za osebno usodo drugotnega in s tem šele posledično obvezujočega.

¹ Emmanuel Levinas, *Totalitet i beskonačno (Totalité et infini)*, VM Sarajevo 1976, str. 310: "Prije otkrivanja bitka uopšte, kao osnove razumijevanja i smisla bitka, postoji relacija sa bivstujućim koje se izražava: etički plan prethodi ontološkom."

² Soeren Kierkegaard, *Brevier*, Beograd 1979, *Estetski i etički stadijum*, str. 17: "Etično je v človeku to, po čemer on postaja to, kar postaja."

Prav po polomu ideologij pa ni mogoče o etičnem nič več razpravljati kot o nečem, kar je a priori obvezujoče zaradi določene racionalne idejne argumentacije, saj se je izkazalo, da je v imenu takšne argumentacije, se pravi v imenu ideološke resnice in njenih etičnih norm, človek ravnal tudi skrajno protičloveško, se pravi nemoralno.

Zato je nujen obrat. Etično je treba razumevati kot primarno bivanjsko izbiro, kot izvorno odločitev za človeškost, se pravi odločitev za človeka kot temeljno vrednoto bivanja. Človekova izkušnja po polomu ideoloških projektov govori o tem, da se domala vsako projektiranje bivanja postavlja v svojih naslednjih zoper bivanje samo, zoper samega svojega nosilca - zoper človeško bitje. Prav zato prihaja v ospredje usodno vprašanje: kako bivati, da bomo ravnali humano. S tem se kot primarno postavlja prav etično vprašanje.

Že Soerenu Kierkegaardu in po njem tudi Nicolaju Hartmannu je kot posthegeljanskima mislecema bilo jasno, da je nujno od projektiranja človeka in sveta sestopiti k etičnemu bivanju. Toliko jasneje mora biti nam, ki doživljamo in živimo polom spreminjevalskih projektov, ki so jih uveljavljale novoveške ideologije. Jasno nam postaja, da je neobhodno sestopiti iz projektiranja življenja, družbe in človeka v prostor medčloveškega sobivanja in človekovega sobivanja z naravo. Se pravi, da se zavedamo svoje zgodovinske naloge, ki je v tem, da napravimo obrat od ideološkega k etičnemu.

Ko Anton Trstenjak razmišlja o človeškem bitju s stališča filozofske antropologije, definira etično zavest, se pravi odgovornost, kot eno bistvenih človekovih lastnosti.³ Človek je bitje z etično zavestjo in sposobnostjo etičnega ravnanja. Hartmann bi rekel, da je človeško bitje nosilec vrednot in da je etika prvi interes človekov.⁴ Človekova veličina oziroma izjemnost v naravi je prav v tem, da ustvarja svet vrednot in te vrednote udejanja.

Vendar pri tem ustvarjanju sveta vrednot še ni sama po sebi presežena človekova volja po projektiranju, se pravi človekova ideološka naravnost. Tu, kako ostvarjamo svet vrednot in kako ga udejanjamo, nastopa moment preobrata: ali ostajamo v polaščevalnem odnosu do bivajočega, ali pa se dvignemo do sobivajočega razmerja. Ali ostajamo v območju statičnega prebivanja v svetu, ali pa ga presegamo / transcendiramo. Ta distinkcija nam ponuja tudi razločevanje med moralizmom in etosom. Oba pa se napajata iz etične narave človeka.

Moralizem kot sistem etičnih norm teži k obvladovanju človeka, posameznika in družbe. Moralka predstavlja sistem norm in kriterijev presoje človekovega ravnanja. Svoje kriterije izvaja iz neke vnaprejšnje ontoteleološke vedočnosti, ki jo ponujajo vsi raznovrstni ideološki projekti. Moralka je izraz ideološkega etičnega diskurza. Njen cilj je obvladovati človeka, tako posameznika kot tudi družbo. V njenem obzoru torej ni človeka kot samolastnega bitja, pač pa razume naravo in človeka kot predmet polaščanja. Tako se moralizem razkriva kot oblika duhovnega nasilja nad človekom.

Ker je izkušnja sodobnega človeka, ki je pretrpel ideološke vladavine, prav na področju etičnega bivanja tako bridka in obremenjujoča, je razumljivo, da se v postideološkem obdobju pojavlja tako značilen revolt zoper vsakršne etične norme in posledično tudi zavračanje ali omalovaževanje etike kot posebne filozofske discipline in bivanjske prakse človeka. Na splošno se etiko enači z moralko in etične kriterije z moralizmom. Prav ta položaj pa kritični misli narekuje, da razčisti nastalo zmedo tako na teoretični ravni, kot tudi v območju vsakdanjega življenja. To pa bo mogoče le s povrnitvijo k izvorni etični izkušnji in iz nje izvirajoči etični zavesti. Tako pridemo do

³ Anton Trstenjak, Hoja za človekom, MD Celje 1968, str. 121: "Človek je odgovorno bitje. V tem stavku je zaobsežena ena bistvenih človekovih lastnosti."

⁴ Nicolai Hartmann, Ethik.

vprašanja etosa, ki bi bil izraz sodobne skušnje in spoznanj človeka, ki je odčaran od slepil ideoloških fascinacij. Do etosa človeka, ki je sestopil na tla stvarnega življenja.

Za razliko od moralizma kot izraza ideološke vedočnosti je razumeti etos kot tisto etično gledanje, ki je izraz človekove osebne skušnje in zato ne ostaja le v območju spoznavoslovnega diskurza in njegovih norm, pač pa prehaja v praktično držo, zavezuje k ustreznemu življenjskemu ravnanju. Torej osebno zavezuje človeka k določenim osebno dojetim vrednotam in mu ne vsiljuje apriornih moralnih norm kot nujno obveznih napotil za njegovo ravnanje. Etos je izraz osebnega etičnega spoznanja. Zato osebna etika ne postavlja norm, ampak kriterije za presojanje ravnanja.

Obrat, ki ga postideološki etični diskurz terja, zadeva tedaj povrnitev k osebnemu etosu. Etika, ki bo sposobna nagovoriti sodobnega človeka, je lahko le osebna etika. Gre za izvorni, primarni položaj etične uzavestitve človeka. Ta je vedno le osebna. In zato je etična drža kot izraz te uzavestitve vedno le osebna. Odgovornost, ki predstavlja zunanjo manifestacijo osebne etične zavesti oziroma vesti, je prav tako izrazito osebna kategorija. Odgovornost vedno zavezuje posameznika, saj izraža njegovo osebno etično zavest. Totalitarni ideološki sistemi in njihove kolektivistične ideologije tako niso poznali odgovornosti, ne kot osebne ne kot družbene kategorije. V teh družbah človek kot bitje po sebi pač ni štel, pač pa le človek kot družbena vloga. Funkcija pa odgovornosti ne more imeti.

Sestop k osebnemu pomeni tedaj sestop k etičnemu. V tem smislu je razumeti stališče, ki ga je najbolj lapidarno izrazil Levinas, da etična raven človeškega bitja stoji pred ontološko. Čas po zlomu ideoloških totalitarizmov zahteva to povrnitev k izvoru, da bi človeško bitje iz novega doživetja sveta vrednot in s tem svojega lastnega bivanja kot prvinske vrednote začutilo hrepenenje po novi osmislitvi svojega bivanja in vsega bivajočega. Mrk smisla je mogoče presvetliti le na polju nove bivanjske skušnje in iz nje izvirajočega spoznanja.

Ali bo to spoznavno pot odprlo podobno čudenje nad tem, da sploh kaj obstaja, se pravi nad čudežem bivajočnosti, kar je prižgalo plamenico ljubezni do modrosti - filozofiji - v njenem rojstnem okolju stare Helade, je odprto vprašanje. Človeštvo je ob iztekajoči dobi civilizacije logosa videti preveč utrujeno, ne preveča ga več tista radoživost, kot je stare Grke. Ali je ob izteku stoletja, ki je prineslo najstrahotnejše vojne v zgodovini našega sveta in najgroznejše holokavste, etnocide in genocide naše civilizacije, še mogoče radostno čuditi se nad bivanjem samim? Se ne vsiljuje vprašanje: Kako je sploh še mogoče bivati spričo umanjkanja etične zavesti, se pravi odgovornega bivanja? Torej ni več mogoča vzhičenost nad obstojem kot takim, pač pa hvaležnost, da bivanje sploh še je možno, sploh še ima kakšno prihodnost. To temeljno doživetje vzpostavlja povsem drugačno mišljenje in iz njega izvirajoče bivanje, kot ga je onto-teleološka paradigma. Človek danes ne stoji na začetku poti prisvajanja bivajočnosti kot kralj pred osvajalskim pohodom. Človek sodobne civilizacije je ranjen na smrt in zato odprt za bivanje samo po sebi, odprt za to, da pusti biti vsemu, kakor je temu dano. Se pravi, da postaja človek odprt za sobivanje kot temeljno bivanjsko držo. To novo temeljno doživetje torej kliče po novi etični zavesti in nje utemeljitvi. Ne utemeljuje več etičnih imperativov na racionalni ontološki paradigmi, pač pa ponuja kriterije za etično ravnanje na osnovi bivanjske izkušnje. Človekov izvorni bivanjski premislek ni več prvenstveno usmerjen k razlaganju bivanja, pač pa k ostvarjanju možnosti za bivanje. Naravnano je k vzpostavljanju drugačnih razmerij med bitji, ne več na osnovi odnosov polaščanja in uporabe, pač pa sobivajočnosti.

Zato se etični misli tudi ne zastavlja kot prva naloga, kako in na katerem temelju utemeljiti etiko, kot da je ta samoumevna. Nasprotno, ker sta samoumevnost etične zavesti in etičnega delovanja padli, se postavlja kot najbolj aktualno vprašanje: kako biti,

da bo bivanje sploh še mogoče. Šele naslednji korak bo lahko iskal pot k smislu. Kakšen je smisel bivanja, ki se odvija pod obnebjem določene etične zavesti? - To vprašanje je postalo drugotno, čeprav s tem nič manj usodno. Naloga etičnega ni več v dajanju smisla, pač pa v golem omogočanju bivanja. Zato tudi ni več mogoče danes relevantne etike utemeljevati na ontoteleološki paradigmi, pač pa na izkustvu.